

ՀՏԴ 81`28

Բարբառագիտություն

Էդիտա ԱԼԹՈՒՆՅԱՆ

ԱրՊՀ ակ.Ս.Աբրահամյանի անվան հայոց լեզվի ամբիոնի ասպիրանտ

e-mail: edita_altunyan@mail.ru

«ԺԱՄ» ԵՎ «ԺԱՄԱՆԱԿ» ՀԱՍԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՂԱՐԱԲԱՂԻ ԲԱՐԲԱՌՈՒՄ

Սույն հոդվածում քննության են առնվում **ժամ** և **ժամանակ** հասկացությունները, դրանց բարբառային համապատասխանություններն ու հոմանիշային տարբերակները Ղարաբաղի բարբառում:

Ժամանականիշ միավորները, ընդհանուր առմամբ, հայերենի բառապաշարի այն շերտի տարրերն են, որոնք մշակութաքաղաքակրթական որոշակի արժեք ունեն: Դրանք բացահայտում են Ղարաբաղի բարբառի բառապաշարի և լեզվաընկալման յուրահատկությունները՝ փաստարկելի դարձնելով Արցախի տարածքում հայերենի վաղնջական գործածության և բարբառի կրած լեզվական ազդեցությունների իրողությունները:

Բանալի բառեր՝ Ղարաբաղի բարբառ, ժամ, ժամանակ, ժամանականիշ բառամիավորներ, ժողովրդական լեզվամտածողություն, լեզվական ազդեցություն, հոմանիշային բազմազանություն:

Ջ. Ալտунյան

ПОНЯТИЯ «ЧАС» И «ВРЕМЯ» В КАРАБАХСКОМ ДИАЛЕКТЕ

В данной статье рассматриваются понятия **час** и **время**, их диалектное соответствие и синонимичные варианты в карабахском диалекте являются элементами того слоя

словарного запаса, который имеет определенную культурологическую ценность. Они раскрывают специфику словарного запаса и языкового восприятия карабахского диалекта, доказывая факт функционирования на протяжении веков армянского языка на территории Арцаха и его языкового воздействия на карабахский диалект.

Ключевые слова: Карабахский диалект, час, время, временные единицы, языковое мышление народа, языковое влияние, многообразность синонимов.

E.Altunyan

THE CONCEPTS OF «HOUR» AND «TIME» IN THE KARABAKH DIALECT

*The time units are the elements of the vocabulary layer of that has a certain cultural value. They reveal the specifics of vocabulary and linguistic perception of the Karabakh dialect, proving the fact of the Armenian language functioning throughout the centuries on the territory of Artsakh and its linguistic impact on the Karabakh dialect. This article examines the concepts of **hour** and **time**, their dialectal correspondences and synonymous versions in the Karabakh dialect.*

Key words: Karabakh dialect, hour, time, time unit, folk language thinking, linguistic influence, synonymous diversity.

Ժամանակ հասկացությունն արտահայտում է երևույթների հաջորդափոխման կարգն ընդհանուր ձևով՝ առանց որոշակի կոնկրետության: Այն վերացական հասկացություն է, իսկ վերացականությունը խորթ է ժողովրդի լեզվամտածողությանը¹: Դրա համար էլ մարդը ժամանակը բաժանել է ավելի փոքր հատվածների՝ հիմք ընդունելով կենսական, երկրային ու երկնային այնպիսի դեպքեր, իրադարձություններ ու երևույթներ, որոնք մեր նախնիները տեսնում, ճանաչում և ընկալում էին:

Ժամանակ բառային միավորը վկայված է հին հայերենի գրավոր հուշարձաններում: Ծագմամբ փոխառյալ եզր է՝ իրանական աղբյուրից՝

¹Բառնասյան Ջ., նշված աշխատությունը, էջ 7:

žamān ձևից: Գ. Ջահուկյանը հայերենի իրանական փոխառությունների հիմնական ածանցավոր կազմությունները ներկայացնող բաժնում տրամաբանական է համարում **ժամ+անակ** ածանցումը¹: Հր. Աճառյանն ավելի հավանական է համարում վերոհիշյալ բառի պահլավական փոխառություն լինելը՝ **ժաման+ակ** ձևով²: Լ. Հովհաննիսյանի կարծիքով՝ **ժամ**–ը կարող է միանգամայն տրամաբանական եղանակով առաջացած հայերեն բառ լինել՝ **զ** նախդիրով և **ամ** բնիկ հայերեն արմատով³: Այս տրամաբանությամբ առաջնորդվելով՝ կարելի է ասել, որ **ժամ** հայերեն արմատի և **-անակ** իրանական փոխառյալ վերջածանցի բաղադրությամբ է առաջացել **ժամանակ** բառը⁴:

Ղարաբաղի բարբառում **ժամ** բառային միավորը գործածության ավելի մեծ հաճախականություն ունի, քան **ժամանակ-ը**: Այն ներկայացնում է իմաստային հետևյալ դրսևորումները. 1. *ժամանակի չափման միավոր, որ հավասար է վաթսու ընթացքի, ժամ (մին ժամանը յոթը յեղձմ ըն, տը՛սնում տըղան սարէն քըմական տձմ յը՛կալ)*, 2. *ժամանակ, պահ (էտ ժամէն ըխսյիրին միշտ հէրթ ա ինձմ)*, 3. *մեկ ժամ տևողությամբ ժամանակի չափ (ժամի իրը՛քէն տը՛ղ ըն հըսնում)*, 4. *եկեղեցի (ըտը՛ղ մին ժամ ըն շինձմ, անըմը տինձմ Կանաչ ժամ)*, 5. *ժամերգություն, ժամասացություն (ժամէն վախտը էտ դէրը վ յ ըին ուստէն կընգանըն ար յէշում)*⁵:

Հատկանշական է, որ **ժամ** բառը բարբառում համանունային գույգ է. բառիմաստի ընդլայնմամբ այն ուրիշ՝ **եկեղեցի, ժամերգություն** նշանակությունն է ձեռք բերել՝ բազմիմաստության տրոհմամբ հիմք տալով համարմատ համանունների գոյության, օրինակ՝ **ժաման յը՛ս ըմ կ՛ամ**, <<Օրհնըյա դէրը>> տու վըս ասում [ԱԲ, 467] :

Այս երևույթը խոսում է այն մասին, որ հայերենին հատուկ է ոչ միայն **տեղ>ժամանակ**, այլ նաև **ժամանակ>տեղ** անցումը:

ժամանակ հասկացության արժեքով բարբառում գործառում է հոմանիշ եզրերի մի ամբողջ խումբ: Իմաստային այդ դաշտի միավորներից է **ժուկ-ը**: Այն ունի և՛ ժամանակ ընդհանրական նշանակությունը, և՛ մասնավորված *պահ, կարճ ժամանակ* իմաստը: Հաճախական կիրառություն ունի հատկապես հեքիաթներում, որտեղ հանդիպում է **ժուկ, ժուկ-ժամանակ, ժուկալ-ժամանակալ** ձևերով, ինչպես՝ *էտչաք ժուկ Նուշիկն էլ ծըմակալը շոռ ա կ՛աս, շոռ, քիս մի քձմ³ քըթընաս [ՀԲ, 352], //ժուկ ա ընցնում*,

¹Ջահուկյան Գ., նշված աշխատությունը, էջ 7:

²Աճառյան Հր., Հայերեն արմատական բառարան, հ. 2, Երևան, 1926, էջ 222:

³Հովհաննիսյան Լ., Հայերենի իրանական փոխառությունները, Երևան, 1990, էջ 94:

⁴Բառնասյան Ջ., նշված աշխատությունը, էջ 7:

⁵Ուսումնասիրության մեջ քննվող բոլոր բառերի իմաստները ներկայացվում են ըստ **Ս. Սարգսյանի** Ղարաբաղի բարբառի բառարանի տվյալների, Երևան, 2013:

Ժամանակ ա ընցնում, էս մարթըն ու կրնէ՞զը էտ օխծէն նըհըտ էնքան ըն կապւում, էնքան ըն սիրում ըտըրա, վեր ըսէլի չի [ԱԲ, 167], //Մէր շէնին ժողովուրթը շատ ըշխըղավէր ըն, էտչաք կարճ **ժուկըմըտ** կըրըէցալ ըն ըշկօլը ռէմօնդ անին [ՀԲ, 353] // **Ժուկալ-Ժամանակալ** Արմավիր քաղաքումը մին թաքավէր ար կենում [ՆԱԲ, 37] :

Ջ. Բառնասյանը գրում է. <<Այդօրինակ հարադրությունները ժամանակային անորոշություն են ապահովում և խորհրդավորություն հաղորդում պատումին՝ վկայակոչելով անհիշելի ժամանակները>>¹: Հր. Աճառյանի կարծիքով՝ **ժուկ** բառի կիրառությունը հայերենի բարբառներում սովորական է, սակայն նրա ծագումը հայտնի չէ: Հնարավոր է այս բառի իրանական փոխառություն լինելը: Չի բացառվում նաև, որ այն **Ժամանակ** բառի կրճատված և հնչյունափոխված տարբերակն է²:

Գրաբարյան **Ժամ** բառի հնչյունափոխված տարբերակն է **ժեմ/ժում** ժամանականիշ բառամիավորը, որն ունի և՛ մակբայական կիրառություն՝ **անգամ** նշանակությամբ, և՛ գոյականական կիրառություն՝ **պահ, ժամանակ** նշանակությամբ: Բերենք համապատասխան օրինակներ՝ *Ամմէն մինը էրկու ժէմ էտ վըսկան հափռում ըն, պըրծընում ա [ՂԲԲ, 220]/, Սահանք էլ պայման ըն տընում, վեր էյսը էս համին ժէմէն ծախօղը կավը պիրի, մուշտարին էլ՝ փուլը [ՆԱԲ, 55]:*

Ժամանակ հասկացության դիմաց բարբառի խոսվածքներում գործառոդ ձևերից է նաև **գահ**-ը: Ջ. Բառնասյանի կարծիքով՝ այն **տեղ>Ժամանակ** անցումով գոյացած բառ է, որ հայերենի բարբառներում գործածվում է **Ժամանակ** վերացական հասկացության արժեքով: Այս դեպքում ենթադրելի է բառի ծագումը պարսկերեն **gah** (*տեղ, վայր, աթոռ*) արմատից³: Գրաբարում **գահ** բառն ունեւր *բազմոց, իշխանություն, բարձրավանդակ* իմաստները⁴: Չի բացառվում նաև բառի ծագումը թրք. **kāh** (*երբեմն*) արմատից: Ղարաբաղի բարբառում **գահ** բառը տեղանիշ իմաստով պահպանվել է միայն **ըրէվին գահումը** կապակցության մեջ, որ նշանակում է *արևի տակ*: Օրինակները փաստում են, որ **գահ** բառի համար ավելի տարածված ու սովորական է իբրև ժամանականիշ գործածվելը, ուստի և ավելի հավանական է ծագումը թրք. **kāh** (*երբեմն*) արմատից: Այն բազմիմաստ բառ է: Բարբառում և՛ մասնավորված՝ *կարճատև ժամանակ, ակնթարթ, պահ* իմաստներով է դրսևորվում, և՛ *մերթ, երբեմն* իմաստներով. ինչպէս *Ըտըրա հըտան քընըմ ա, մին գ ³h հէտքը կուրցընում, ամմա մին էլ*

¹Բառնասյան Ջ., նշված աշխատությունը, էջ 8:

²Աճառյան Հր., նշված աշխատությունը, հ. 2, էջ 222:

³Բառնասյան Ջ., նշված աշխատությունը, էջ 9:

⁴Ղազարյան Ռ., Գրաբարի բառարան, Երևան, 2000, հ. 2, էջ 303:

ճարքը ա... [ՀԺՀ, V, 17], էտ մարթը **զ³հ** հրրուստանում ա, **զ³հ** քիսքբանում... [ՂԲԲ, 104]:

Երբեմն-երբեմն, մերթընդմերթ իմաստներով հաճախ է հանդիպում **զ³հ** բառի կրկնավոր ձևը՝ **զ³հ-զ³հ** (թրք. käh-käh)՝ մակբայական արժեքով՝ *էտ տրդան զ³հ-զ³հ* կ'ամ ա, *հորը-մորը նըստավ ընցընում, էլհա քինամ* [ՂԲԲ, 104]:

Պ³հ բաղադրիչով է կազմված *զ³ի մէխին թըխէլ, զ³ի նալէն* (անկայուն լինել, հաստատակամ չլինել) դարձվածային միավորը¹, օրինակ՝ *Ընդրրա նըհէտ կօրծ փըռնէլի չի. զ³ի մէխին ա թըխում, զ³ի նալէն* [ՂԲԲ, 104]:

Պ³հ արմատն առկա է նաև **զ³հո զ³նքիր** բառում, որ փոխառություն է թուրքերեն *gahdanbir* ձևից: Իմաստով համարժեք է **զ³ի-զ³հ** կրկնավորին, **Փըրըն-Փըրան** բարդությունը:

Հարմար պահ՝ առիթ իմաստներով բարբառում շատ գործածական է **Փըրավա** բառամիավորը, որ փոխառություն է թուրքերեն *gıravə* ձևից՝ *Կատուն մուկուն փըռնէլի հէտէ մարադ բիդի կէնա էնքան, մինչէվ Փըրավան* կ'ա: [ՂԲԲ, 106]

Նոլովված ձևը՝ **Փըրվին/Փիրվին**, ունի *հարմար պահին՝ ժամանակին* նշանակությունը, ինչպես՝ **Փըրվին յը^էկավ, թօթը թափից քը^էցավ** [ՂԲԲ, 106]:

Փըրավա բաղադրիչով կան հետևյալ դարձվածային միավորները՝ **Փըրավան ա խօսում** - Որոշիչը դիպվածն է, **Փըրավան պահէլ** - հարմար պահի՝ առիթի սպասել, **Փըրավան պէց թօղնէլ** - հարմար պահից՝ առիթից չօգտվել, **Փըրավա տալ** - հարմար պահ՝ առիթ ստեղծել, **Փըրավան քըցիլ** - հարմար պահից՝ առիթից օգտվել:

Երբեմն, *հազվադեպ, մերթընդմերթ* իմաստներն են արտահայտում նաև **դաթումը** և **դըթըվդաթ** կամ **դաթ-դաթ** բառաձևերը: Օրինակ՝ *Ղաթումը կ'ամ ար, հորը տը^էսնում, էլհա քինամ* [ՂԲԲ, 449], *տրդան դըթըվդաթ կ'աս ա, հորը տըսնաս, էլհա քիս* [ՂԲԲ, 453]:

Ժամանակ բառի դիմաց բարբառում գործառող ձևերից կիրառության ամենից լայն դրսևորումն ունի **վախտ** բառանվանումը: Այն հայերենի բարբառներին է անցել արաբերենից (*vakt*)՝ անմիջականորեն կամ պարսկերենի միջնորդությամբ²: Փոխառյալ այս ձևը ոչ միայն Ղարաբաղի, այլ նաև հայերենի մյուս բարբառներում շատ է գործածվում կապական բառի արժեքով՝ *Ամմէն տարէ, ըրհա վեր կ' ³ա ա էտ խընձորեն քըղէլի վախտը, քիս ըն տըսնաս մինըն էլ չի կա, լօխ պըլօկած, տարած* [ԱԲ, 80], *վեր էս*

¹ Ուսումնասիրության մեջ քննվող բոլոր դարձվածների իմաստները ներկայացվում են ըստ **Ա. Սարգսյանի** և **Շ. Մինասյանի** Ղարաբաղի բարբառի դարձվածաբանական բառարանի տվյալների, Երևան, 2017:

² **Բառնասյան Ջ.**, նշված աշխատությունը, էջ 12:

թաքավերին մրոնելի **վախտը** կամ ա, կանչը ա տրդեն ասըմ. «Իմ հրըրստոթունըս յօխ քունըտ ա ինն ³ն, բայց մին պէն ինձ խօսկ պիտի տաս. քըզանա հուվէր հինչ օգէ, պիտի տաս» [ԱԲ, 158]:

Վախտ ժամանականիշ բառը կիրառվում է նաև գոյականաբար: Այդպիսի օրինակներ շատ կան ժողովրդական հեքիաթներում՝ *Էլ վախտ չի կուրցնում, թօրը յօր ա օնում յըրա պըրծնում, ըտըրան էլ տըդ մօրթում* [ԱԲ, 155], *մին պատառ վախտ անց կացած՝ էտ շէնը էրուշ տըդա մի հարուստ առէկտըրական ա կ'աս* [ԱԲ, 77]:

Բառի հոլովված ձևերը արտահայտում են իմաստային տարբեր նրբերանգներ. *Վէր վըխտէն չուբանեն ջուբը մին պէն քըց ³ծ ինիս, մէր կավըն էլ դէքտեմբերումը ծընած կին ³ր* [ԱԲ, 333], *էտ վըխտանց էլ ըստըդէս անումը մընացալ ա Պրորվաթումը* [ԱԲ, 190]:

Առաջին նախադասության մեջ **վըխտէն** բառաձևն ունի *ճիշտ ժամանակին, հարմար պահին* նրբիմաստը, իսկ երկրորդ նախադասության մեջ ընդգծված **վըխտանց** բառաձևին բնորոշ է *անցած-գնացած ժամանակ* նրբիմաստը:

Բարբառում գործածական է նաև **բէյ-** փոխառյալ ժխտական նախածանցով կազմված **բէյվախտ** (պրս. bi-vagt) բառաձևը՝ *ոչ տեղին, անժամանակ, ոչ պատեհ* իմաստներով՝ *Բէյվախտ դօնաղը ձօր ³ն քըսական կօտէ* [ԱԲ, 456]:

Բէյվախտ-ին հոմանիշ է թուրքերենից փոխառյալ **վախսըզ** բառամիավորը: Վերջինս էլ ունի իր հականիշային գույգը՝ **բէյվախսըզ** (տեղին, ժամանակին, պատեհ):

Վախտ բաղադրիչով կան նաև դարձվածային միավորներ՝ **վախտը ընցընէլ**՝ 1.ծերանալ, ուժից ընկնել, 2. շատ հասունանալ, թառամել, փչանալ (*Ապուն վախտը ընցալ ա, էլ կարում չի վըդս անէ* [ՂԲԲ, 682]), **վախտ քըթէնալ**՝ 1. հարմար՝ ազատ ժամանակ ստեղծել մի բանի համար, 2. նախատական արտահայտություն, որով դիմում են անպատեհ պահին որևէ գործ ձեռնարկողին կամ որևէ մեկին դիմողին (*Վախտ քըթի՛ր, մէհէտ քիինիք վըդս* [ՂԲԲ, 682], *Վախտ ը՛ս քըթալ պձօրթ թըկէլի...* [ՂԲԲ, 682]):

Երբեմն հանդիպում է **վախտ-վախտ** (երբեմն-երբեմն, մերթընդմերթ) կրկնավոր ձևը, որը իմաստով համարժեք է **գ՛ ³հ-գ՛ ³հ** կրկնավորին: Նույն նշանակությունն ունի նաև բարբառային **բ՛ ³զվախտ** բառը, որը բարբառի մի շարք խոսվածքներում **բ՛ ³զիվախտ** հնչատարբերակով է հանդես գալիս՝ *Բ՛ ³զիվախտ էլ ընդդէդէքան տըկօղին ար քաղում, պձօրձօմ խօխա-ըրախի պըծէնըմ...* [ԼՂԲ, 297]:

Իմաստային նույն դաշտում է **չախ** ժամանականիշ միավորը, որը փոխառություն է թուրքերենից՝ **չաğ**, և ունի *ինչ-որ ժամանակ* բառիմաստը՝

Վեր տօնը լավ դօնադ կ'ա, կըլմիսըս ըմ քուրըլական, էտ **չախը** լավ արադ կըպիրիս [ԱԲ, 337] :

Չախ բառը բարբառում հաճախ է գործածվում բաղադրությունների կազմում՝ իբրև երկրորդ բաղադրիչ, ինչպես, ասենք, **դձրձրձրձմնաչախ**, **ձձրձմնաչախ**, օրինակ՝ **Ղձձրձձրձմնաչախ** հըսնում ըն պըռավէն տօնը՝ վէրսը ծըրքըրնէրէն, մին լ³ վ խըրաված ըն քըցձձմ, նըստում հաց օտում [ԱԲ, 145] :

Բարբառում **ժամանակ**, **ժամանակաշրջան** և **պայմանաժամ**, **ժամկետ** իմաստներով արաբերենից փոխառյալ **վ³ դ³**, **váda** բառային միավորն է գործածական՝ **Վըղին** չասած դձձց խոսքը **անվ³ դա** վըրցակու կանչ ա [ՆԱԲ, 211] :

Ժամանակ հասկացության արժեքով բարբառում գործառում է նաև **մըջալ / մաջալ** բառամիավորը, որը փոխառություն է թուրքերեն maçal ձևից՝ **Մա՛մա** մէր վարժաբէդը շատ տ³ u ա տըվալ, **մըջալ** չօնիք [ՀԺՀ, V, 473] :

Այս բաղադրիչն ունենք **մըջալ անէլ / տըճնալ** և **մըջալ տալ** դարձվածներում, որոնցից առաջինն ունի **դադար առնել, հանգստանալ**, իսկ երկրորդը՝ **հնարավորություն՝ հարմար պահ՝ միջոց ընձեռել** իմաստը :

Բարբառի խոսվածքներում **ժամ**, **ժամանակ** իմաստներով գործածվում է փոխառյալ **սըհաթ** բառանվանումը, որն արևելյան փոխառություն է՝ (արաբ., պրս., թրք. **sâat**) : Փոխատու լեզվում բառն ունի **ժամացույց** իմաստը, որը պահպանվել է բարբառում՝ **Մալդաթը սըհաթը** տամ ա ձձր³ ն, պըրծընում, թա քինի, դասիդան մուտանան վէր ա քըցում [ՀԺՀ, V, 649] :

Ղարաբաղի բարբառում բառը իմաստափոխության ենթարկվելով, ձեռք է բերել **ժամ**, **ժամանակ** իմաստները, ինչպես նաև **պահ** մասնավորված իմաստը՝ **Ղէգարափաթ պէն չի, ախըրը, մ³ թթը մին սաղ քըղաքու մըէծ ա, վէր սըհաթ քէփը հինչ տա, ինդի յէլ կարօդ ա անէ** [ՀԲ, 338], Վէր ինքը յէր կէնա սըքսէ ճըմըլկօտալը, էտ **սըհաթէն** ծամէրը ծէրքավըտ ըս տամ հըսընում կօխկըս... [ԱԲ, 136] :

Մին բառ-մասնիկի հարադրությամբ կազմված **մին սըհաթ** կապակցությունը բարբառում ունի **մի ժամանակ, մի պահ** մասնավորված իմաստները : Ցույց է տալիս նաև գործողության կատարում կարճ ժամանակամիջոցում, ինչպես՝ **Ըզէն մընաց, յը՛ս ծին յէր իլի, մին սըհաթ տօն հըսէ** [ԼՂԲՔ, 272] :

Գործածական է նաև **միսըհաթ** տարբերակային ձևը՝ իբրև համադրական կազմություն **Բա՛լա, տու խըմօրը հունցէ, յը՛ս միսըհաթ քինիմ բօստանը ճիրիմ, կ'ամ** [ԱԲ, 313] :

Նույն արմատն ունենք նաև **սրհաթանմընուտ** բաղադրյալ կազմության մեջ՝ *Տի սրհաթանմընուտ հըրցընում ա, գիդձմ վեր թօռանը հըրսանէքըն ա, ծերքէրը յէտ ա տանում, թա. «Հա՞, դէ պար յը՛ք, պար կ'անք»* [ԱԲ, 331]:

Ժամանակի կարճ հատված նշող հասկացությունները՝ **րոպէ, վայրկյան**, բարբառում արտահայտվում են համապատասխանաբար **րօպէ/մձձնձն** նույնանշային զույգով, իսկ վայրկյանը՝ ն՝ նկարագրական եղանակով՝ **ըշկըճըպ(էլ)ումը**, ն՝ նոր շրջանի փոխառությամբ՝ **սէկունդ** բառաձևով: **Ռօպէ**-ն փոխառություն է հունարենից՝ moment: **Վայրկյան** բառն առաջացել է **տեղ>ժամանակ** անցումով: Նախապես նշանակել է *որևէ տեղ*, հետո անցում է կատարվել *ժամանակի* գաղափարին¹: Դրանք իրականում հստակ տարբերակված չեն որպես ժամի մասեր, այլ հանդես են գալիս *կարճ ժամանակահատված* ընդհանրական իմաստով՝ *Յը՛ս ծէրումը* հէնգ **րօպէ** յըմ կացալ, տու յը՛ք մէրումը մին տարէ կաց [ԱԲ, 411], դաստի *Զանգին ա Զըրանգին պէց ըն թօղում, սահանք էլ մին մձձնուտձմը* հըսնում ըն տըղէն կօշտը [ԱԲ, 109], մին էրկու **մունուտանը** յը՛տը նօրից ա մըննան ընգընում, էլհա յա հըրցընում [ԱԲ, 331], անց ա կը՛նըմ իննը ամիս, իննը օր, իննը ժամ, իննը մունուտ, իննը **սէկունդ**, Աստված ըտըրանց երկու տըղա յա տամ [ՀԺՀ, V, 143], տա մին հէնց *գ՝³ Բ՝³* յա ինըմ, վը՛ր յըրան կաղնիս, ըշտէղ ասիս, կըտանէ մին **ըշկըճըպ(էլ)ումը** [ՂԲԲ, 520]:

Մին ըշկըճըպ(էլ)ումը արտահայտությանը համարժեք են **մին ըշկըհօփումը, մին շընչումը, մին նըփ՝³ սումը** կապակցությունները՝ *ակնթարթորեն, վայրկենապես, շատ արագ իմաստներով, օրինակ՝ Էտ կձձին ճօտերը յըրա ըն պըրծընըմ, մին շընչումը* էտ ըխճըկանը պըտըռ-պատառ անըմ [ՀԺՀ, V, 57]:

Շատ կարճ ժամանակ՝ *ակնթարթ* իմաստով գործածվող հետաքրքիր բառամիավոր է **դադադը**-ը, որի ծագումն անհայտ է՝ *Մէրօպը* ինձ մին **դադադըմը** տարավ լձձսընգին կըլօխը... [ԶՏ, Բ, 25]:

Կարճ ժամանակամիջոց իմաստն ունի **հանգ-հօնգ / հանգ-հունգ** կրկնավոր բարդությունը՝ *Էս դուսաղը վը՛ր օտում ա, չըքօրանը հանգը-հունգը* ռանգը փօխվում ա... [ՂԲԲ, 409]:

Պահ, *ակնթարթ*, կարճ ժամանակ իմաստներով հազվադեպ կիրառություն ունի **հօփուր / հավուր / հուփուր** բառամիավորը՝ բաղադրված գրաբարյան **աւր** (օր) արմատով, որ առավելապես հանդես է գալիս **մի(ն)** թվականի հետ՝ *Մին հուփուր* վեր անց ա կենում, մաշնակ հարթնն ա կյամ, դզղանէն տակը տամ, մին հափուռ աղ քցում, խառնում քյընում: [ՆԱԲ, 104]

¹Աճառյան Հր., նշված աշխատությունը, հ. 4, էջ 300, 444:

Իմաստային նույն խմբում է **մամէնտ** բառը, որը փոխառություն է ռուսերենից (момент): Ունի *պահ, ակնթարթ* իմաստները՝ *էն մամէնտին ձօր³ ն քըցձօմ ա ընդէդ...* [ՂԲԲ, 487]:

Գործածական է նաև նույն հիմքից կազմված **մամէնտալնի** մակբայը, որ նշանակում է *ակնթարթորեն, վայրկենաբար՝ Յէտ ա տէոնում, մամէնտալնի կամ, էտ շմրէրը տանում*: [ՂԲԲ, 487]:

Ղարաբաղի բարբառում գործածվում է նաև արևելյան լեզուներից փոխառված **ջըլ³ վ / ջիլ³ վ** բառամիավորը (պարսկերեն՝ *jelou*, թուրքերեն՝ *çəla*): Բառի բուն նշանակությունն է՝ *պախուրց, սանձ*: Սակայն փոխաբերական կիրառությամբ բառը ձեռք է բերել *կարճ ժամանակամիջոց նշանակությունը*, օրինակ՝ *էս քըշէր անդար լըվէնը թուղէցէն ուշ, թա մին ջըլ³ վ քօն ինիմ* [ՂԲԲ, 522]:

Բարբառում ոչ հաճախական կիրառություն ունեն **դար / դ³ ր և վ³ ր** ժամանականիշ բառամիավորները: Առաջինը գրաբարյան **դար** բառն է, որ, պահպանելով հանդերձ իր հիմնական իմաստը՝ *հարյուր տարվա ժամանակաշրջան, հարյուրամյակ*, ձեռք է բերել նաև *կարճ ժամանակ, պահ* մասնավոր իմաստները՝ *Մին քանէ դար ըստըրանա առաջ մին քըղաքու թաքավէր ուզիս ա, վէր մին կարմունջ շինի* [ՀԺՀ, V, 588], *էտ դ³ րձմըտ Կըրիքօր դային պըտըհիս ա* [ԱԲ, 302], *էս նըղ դ³ րձմըս ըստակալա, ինձ թողալ տըրըտօտ ընգած* [ԱԲ, 332]:

Երկրորդ բառամիավորը՝ **վ³ ր**, բարբառում ունի միայն *պահ, ակնթարթ* իմաստները, ինչպես *էտ վ³ րըմը Պուղուսէն անա մին մարթ ա մուտանում, թա պարլուս Պուղուս* [ԱԲ, 365]:

Ժամանականիշ այս բառով բաղադրվել է **վ³ րը կ³ լ³ ծ** դարձվածային միավորը, որ նշանակում է՝ *անընդհատ, շարունակ՝ էտ ըսկեսուրը վ³ րը կ³ լ³ ծ հըրթնէրէն անէսկ ա տամ* [ՂԲԲ, 683]:

Ինչպես գրական հայերենում, այնպես էլ Ղարաբաղի բարբառում որոշակի թիվ են կազմում ընդհանրական մակբայները, որոնք գործածվում են երկու և ավելի մակբայական նշանակություններով: Օրինակ՝ **բձորդ³ ն, բձորդ³ ն³ նց, գիբթ, դ³ ստի(ն³), դիգասկանց, իլբիհ³ լ, իլբիհ³ լմըս, ճէլ(լ)ի** մակբայները, արտահայտում են ն՝ ձևի, ն՝ ժամանակի իմաստներ: Բերենք համապատասխան օրինակներ՝ *Սումբաթ դային, ըրբան պէոնած, էն ա ինիս քիս, բձորդան Իսակ դ³ յին ըռաշկան տձօ ա կամ* [ԱԲ, 305], *քըշանա քիշէրավ մարը նի յա մընէս տըսնա տըղան զձօրթնացալա, գիբթ օխծը տըսնաս ա* [ՀԲ, 336], *Օվչի Փիրումը վար ասէ, թա ինքը հինչավ ա ծիծաղում, դ³ ստի մըոնըլական ա* [ՂԲԲ, 117], *համա դօշաղըտ դիգասկաց լօք տուվավ, ձօնդձօր տօշ³ ն փըոնից, նի կապից* [ՀԲ, 335], *թաքավէրին տըղան իլբիհ³ լ վագ ա տաս, տըսնաս հի՞նչ*: *Մին վըսկէ ծուկուն կա էտ թօռըմը* [ԱԲ,

92], Արիստան դ³յին **իլքի³լմբս** խօսկը փոխում ա [ԱԲ, 329], **ճէլլի** յէր ա կէնում, քին³մ³ձծր³նց քաղաքը, նի մըննում բազարը, մին վըխճարու շախկա ինք³ օնում, դարկում տօն [ՂԲԲ, 464], լա³ց մէր ինիլ, մք³ձծց **ճէլլի** կըկսա, հանցու յըտանաս վէշ [ԱԲ, 242]:

Բարբառում հանդիպում են **ճէլ(լ)ի** բաղադրիչով բարդված հետևյալ դարձվածային կապակցությունները՝ **ճէլ(լ)(ի) անէլ-** շտապել, փութալ՝ **ճէլ ա անում**, **հըսնում շէնը**, **խաբարը շին³ցուց ասում** [ՂԲԲ, 464], **ճէլ(լ)ի թըքանօղ**-դյուրագրգիռ, բարկացկոտ, գայրացկոտ՝ **Թաքավէրըն էլ կօզի ճէլլի թըքանօղ ար**, **ամնա պարի մարդ ար** [ՂԲԲ, 464], **ճէլ(լ)ի նըհըտ կըվոդ**-անոխակալ, անհիշաչար, շուտ հաշտվող՝ **ճէլլի թըքանօղը ճէլլի նըհըտ կըվոդ կինի** [ՂԲԲ, 464]:

Շատ արագ ու հաճախակի կատարվող գործողություն նշելու համար կիրառվում է **ճէլ(լ)ի-ճէլ(լ)ի** կրկնավոր բարդությունը, որի առաջին բաղադրիչը սովորաբար հնչյունափոխվում է **ճիլը-ճէլլի**, **ճըլը-ճէլլի**, **ճըլի-ճէլլի**՝ **Բ³լի լիա տձծն ըն**, **ճըլը-ճէլլի սուփրեն յեշում ըն** [ՆԱԲ, 121]:

Վերը նշված մակբայները, ինչպես երևում է օրինակներից, համատեղում են ն՛ ձևային, ն՛ ժամանակային իմաստները՝ ցույց տալով, որ գործողությունը կատարվում է հանկարծակիորեն, միանգամից, իսկույն, անմիջապես, անհապաղ՝ շատ կարճ ժամանակահատվածում:

Գրականություն

1. Աճառյան Հր., *Հայերեն արմատական բառարան*, հ. Ա-698 էջ, հ. Բ-687 էջ, հ. Գ-636 էջ, հ. Դ-676 էջ, Երևան 1926:
2. Բառնասյան Ջ., *Ժամանականիշ բառերը հայերենի բարբառներում*, Երևան, 2009, 124 էջ:
3. Հովհաննիսյան Լ., *Հայերենի իրանական փոխառությունները*, Երևան, 1990, 302 էջ:
4. Ղազարյան Ռ., *Գրաբարի բառարան*, Երևան 2000, հ. 2, 1346 էջ:
5. Ջահուկյան Գ., *Հայերեն ստուգաբանական բառարան*, Երևան, 2010, 820 էջ:
6. Սարգսյան Ա., *Ղարաբաղի բարբառի բառարան*, Երևան, 2013, 845 էջ:
7. Սարգսյան Ա., Մինասյան Շ., *Ղարաբաղի բարբառի դարձվածաբանական բառարան*, Երևան, 2017, 566 էջ:

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական խորհրդի անդամ, Բ.Գ.Թ., Լ.Գ.Սարգսյանը: